

Manevi Yönelim Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Figen KASAPOĞLU
İnönü Üniversitesi
Doktora Öğrencisi

Öz

Bu çalışmada, bireylerin manevi yönelimlerini değerlendirmeye ilişkin Manevi Yönelim Ölçeği geliştirmek amaçlanmıştır. Ölçeğin geliştirilmesi çalışmasına 872 üniversite öğrencisi (492 kadın; 380 erkek) katılmıştır. Manevi Yönelim Ölçeği'nin yapı geçerliğini sınamak için açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ölçeğin toplam varyansın % 47.50'sini açıklayan bir faktörden oluştuğu ve bir boyut ile temsil edilen modelin uyum endekslerinin uygun olduğu saptanmıştır ($\chi^2=239.718$, $sd=100$, $p= .000$), $\chi^2/ sd= 2.39$, $RMSEA=0.06$, $RMR= 0.05$, $GFI=0.93$, $AGFI=0.90$, $CFI=0.95$, $IFI=0.95$, $NFI=0.92$). Böylece, 16 maddeden oluşan 7'li likert tipi bir ölçek ortaya çıkmıştır. Ölçeğin ölçüt-bağımlı geçerliliği ve güvenirlilik çalışmalarına 277 üniversite öğrencisi (172 kadın; 105 erkek) katılmıştır. Benzer ölçekler geçerliği, korelasyon $r=.57$ $p< .01$ olarak bulunmuştur. Ölçeğin güvenirlilik çalışması ise iki yolla hesaplanmıştır: Birincisi, Cronbach Alpha katsayısı ($Alpha=.87$); ikincisi, test-tekrar test güvenirlilik katsayısı ($r=.84$). Bu sonuçlar, ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: maneviyat, geçerlik, güvenirlilik, psikolojik danışma.

İnönü Üniversitesi
Eğitim Fakültesi Dergisi
Cilt 16, Sayı 3, 2015
ss. 51-68
DOI: 10.17679/iuefd.16360640

Gönderim Tarihi :27.07.2015
1. Düzeltme :19.10.2015
Kabul Tarihi :03.01.2016

Önerilen Atıf

Kasapoğlu, F. (20XX). Manevi Yönelim Ölçeği'nin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlilik çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(3), ss.51-68. DOI: 10.17679/iuefd.16360640

GİRİŞ

Günümüz toplumunda birçok kişi, kendi inançlarıyla tutarlı olarak, büyüme ve yaşam sorunlarıyla baş etmede hayati öneme sahip, manevi bir gelişim yolculuğu sürdürmektedir (Morrison, Clutter, Pritchett ve Demmitt, 2009). Sözelimi, birçok Türkiyeli için dini ve manevi konular oldukça önemlidir. Nitekim 2008-2009 yıllarında yapılan, geniş çaplı bir araştırma sonucunda hazırlanan Uluslararası Sosyal Araştırma raporuna göre, Türkiye nüfusunun % 93'ü Allah'ın gerçek olduğuna inandığını ve bundan hiç şüphe etmediğini, ayrıca nüfusun % 92'si hayatının anlamının Allah'ın varlığı ile güçlendiğini belirtmiştir (Çakıroğlu ve Kalaycıoğlu, 2009).

İnsanlar sadece psikoseksüel ve psikososyal değildir, aynı zamanda psikospiritüeldir (Jung, 1933, akt., Stanard, Sandhu ve Painter, 2000). Bireyin kişilik gelişiminin ayrılmaz ve gerekli bir parçası olarak maneviyatın rolü, psikoloji alanında giderek artan bir şekilde önem kazanmaktadır (Stanard vd., 2000). Özellikle 21. yüzyılın başlarından itibaren maneviyat ve psikolojik danışma el ele gidiyor görünmektedir (Powers, 2005). Sadece 2000-2004 yılları arasında Amerika Psikolojik Danışma Derneği (*American Counseling Association [ACA]*) tarafından yayınlanan dergilerde "psikolojik danışma ve maneviyat" terimlerini içeren 332 makale; Amerika Psikoloji Derneği (*American Psychological Association*) veritabanında bulunan 75 kitap ve 73 tez yayınlanmıştır (Powers, 2005). Maneviyat ve psikolojik danışma ilişkisine dair bu gelişimde, özellikle "İnsancıl/Benötesi Psikoloji", "Psikolojik Danışmada Manevi, Etik ve Dini Değerler Birliği" ve "Çok Kültürel Farkındalık" akımlarının önemli katkısı olmuştur (Powers, 2005). Amerikan Psikoloji Derneği'nin 36. Bölümü olan "Din ve Maneviyat Psikolojisi Topluluğu" 2008 yılından itibaren Din ve Maneviyat Psikolojisi Dergisi yayınlamaya başlamıştır (bkz. <http://www.apa.org/pubs/journals/rel>). Aynı şekilde, Ruh Hastalıkları Tanısal ve İstatistikî El Kitabı (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders [DSM]*) 4. baskısında, dine ve maneviyata bağlılığın normal yaşamda patojenik (hastalığa neden olan) faktörlerden korunmada önemli olduğu kabul edilmiştir (Oman ve Thoresen, 2013). Ülkemizde ise, 2014 yılından itibaren Erciyes Üniversitesi Psikolojik Danışma Merkezi, Ulusal Maneviyat Psikolojisi Sempozyumları düzenlemeye başlamıştır (bkz. <http://maneviyat.erciyes.edu.tr>).

Maneviyatın psikolojik danışma sürecine entegre edilmesi içgörüyü, umudu ve değişimi kolaylaştıran etkili bir strateji olabilmektedir (Dailey, Curry, Harper, Hartwig-Moorhead ve Gill, 2011). Manevi ve dini inançlara ilişkin farkındalığı ve duyarlılığı sağlamak, çok kültürlü yaklaşımın ayrılmaz bir parçası olmasının yanında ACA tarafından mesleki etik kurallarıyla da güvence altına alınmıştır (ACA, 2014; Robertson, 2010). Batıda, doğal bir şekilde, psikolojik danışma uygulamalarında manevi konulara yer verilmektedir (bkz. Cornish, 2010; Cornish, Wade ve Post, 2012; Good, 2010; Morgen, Morgan, Cashwell ve Miller, 2010; Post, Wade ve Cornish, 2014; Rose, Westefeld, ve Ansley, 2001; Rusu ve Turliuc, 2011; Wolf ve Stevens, 2001). Ayrıca psikolojik danışma eğitimi gören öğrencilerin manevi konulara duyarlı olmaları yönünde eğitilmeleri için çalışmalar yapılmaktadır (bkz. Cashwell ve Young, 2004; Dobmeier ve Reiner, 2012; Osborn, Street, and Bradham-Cousar, 2012; Plump, 2011). Psikolojik danışmanlar uygulamalarında, danışanların hayatında dinin ve maneviyatın önemini anladıktan sonra manevi bir değerlendirme yapmayı seçebilmektedir (Wolf ve Stevens, 2001). Bu amaçla kullanılan ölçeklerden bazıları şunlardır: Manevi Yönelim Envanteri (*Spiritual Orientation Inventory*; Elkins vd.,(1988, akt., Langer, 2013), Manevi İyilik Hali Ölçeği (*Spiritual Wellness Inventory*; Ingersoll, 1995; Childs, 2014), Manevi Değerlendirme Ölçeği (*Spiritual Assessment Inventory*; Hall ve Edwards 1996), Manevi İyi Oluş Ölçeği (*Spiritual Well-being Scale*; Ellison, 1983).

Maneviyat Kavramı

Mesleki literatürde maneviyatın çok sayıda tanımı ve açıklaması mevcuttur. Sözelimi, Benner (1991, s.9) görüşünü "tüm bireyler manevi varlıklar olarak yaratılmıştır. Bir bireyi manevi, bir diğerini manevi değil diye adlandırmak, aslında derin öz-aşkınlık, teslimiyet, bütünleşme ve kimlik çabası farkındalığı ve buna tepkilerindeki farklılıkları tanımlamaktır" şeklinde belirtmiştir (akt., Stanard vd., 2000). Myers, Sweeney ve Witmer (2000) maneviyatı, yaşamın materyal yönünün ötesine geçen bir güç veya varlık bilinci ve evrene derin bir bağlılık ve bütünlük duygusunu içeren insan varoluşunun niteliği olarak tanımlamaktadır. Maneviyat, Tanrı'yla ilişki kurulmasına yönelik Tanrı'nın merhametli çağrısına insanın cevabı (Benner, 1989) olarak da tanımlanmıştır. Maneviyat, aşkın bir boyutun farkındalığı ile ortaya çıkan ve benliğe, ötekilere, doğaya, hayata ve kişinin nihai olduğunu düşündüğü şeylere ilişkin tanımlanabilir belirli değerlerle nitelendirilen varoluş ve tecrübe ediş tarzıdır (Elkins vd., (1988, akt., Langer, 2013). Everts ve Agee, maneviyatın tanımı hakkında birkaç ölçüt belirlemiştir. Bireyin en derin, fiziksel olmayan ve aşkın varlığı duygusunu ve evrensel bir yaşam gücü veya ilahi mevcudiyet kavramını tanım için gerekli görmüşlerdir

(Stanard vd., 2000). Maneviyat tanımı yapan çalışmaların % 67'sinde "kutsal ya da kutsalı arama" noktasında görüş birliği olduğu bulunmuştur. Kutsal kelimesi en sık Tanrı ya da aşkın olarak ifade edilir ve yazarlar maneviyatı anlam, amaç ve bilgelik (wisdom) gibi diğer psikolojik yapılardan ayıran bu odağı önerirler (Vieten vd., 2013).

Maneviyat ve Din

Maneviyatın tanımındaki zorluklardan biri de din ile bağlantısıdır. İki terim çoğunlukla birlikte ve birbirinin yerine kullanılmaktadır. Her iki yapının ortak unsurları olsa da, aralarında farklar mevcuttur (Turner, Lukoff, Barnhouse ve Lu, 1995). Din, bireylerin organize olmuş, doğal olarak mezhepsel ve belirli bir ibadet, pratik, değer ve inanç formlarına bağlılığı aracılığıyla maneviyatlarını ifade ettiği bir yöntem olarak görülmektedir (MacDonald, 2004; Young, Wiggins-Frame ve Cashwell, 2007).

Zinnbauer ve Pargament, (2013), yapılan araştırmalara dayanarak dindarlık ve maneviyatın anlamlarına dair birtakım genel sonuçlar ileri sürmüşlerdir: a) dindarlık ve maneviyat kültürel gerçeklerdir ve diğer süreç ve fenomenlere indirgenemezler, b) çoğu insan kendini 'hem dindar hem manevi' olarak tanımlamaktadır, c) küçük bir grup kendisini manevi ancak dindar değil' şeklinde tanımlamaktadır ve maneviyatı dini reddetme aracı olarak kullanmaktadır, c) dindarlık ve maneviyat çok boyutlu, kompleks yapılardır, d) dindarlık ve maneviyat, psikolojik sağlıkla olduğu kadar duygusal sıkıntı ile de ilişkilendirilebilir, e) dindarlık ve maneviyat, çok düzeyli yapılardır. Yani bunlar biyolojik, duygusal, bilişsel, ahlaki, ilişkisel, kişilik veya öz kimlikle alakalı, sosyal, kültürel ve global fenomenlerle ilgilidir, f) bireylere ve gruplara göre dindarlık ve maneviyat zaman içinde gelişebilir ve değişebilir, g) kullanımları değiştikçe dindarlık ve maneviyat farklı şekillerde ifade edilmektedir. Dindarlık sıklıkla sosyal veya grup analiz düzeyiyle ilişkilendirilirken, maneviyat çoğunlukla bireysel analiz düzeyiyle ilişkilendirilmiştir.

Psikoloji/Psikolojik Danışmada Maneviyatın Önemi

Jung (1933) tüm insani problemlerin manevi olduğunu ifade etmekle öncü olmuştur. Ayrıca iyileşmenin manevi uyanış olmaksızın veya manevi sıkıntılarla ilişkili sorunlar çözülmeden mümkün olmadığını iddia etmiştir. Jung için manevi işleyiş; fiziki, duygusal ve bilişsel işleyiş ile aynı öneme sahiptir (akt., Stanard vd., 2000). Jung, Tanrıya inanmayı ve dine bağlanmayı, insanı nevrozdan kurtaran önemli bir faktör olarak değerlendirmiştir (Fordham, 1997). Adler'e göre, Tanrı fikri insanoğlunun gözündeki büyük önemiyle birlikte, bireysel psikolojinin görüş açısından anlaşılabilir bir kavramdır ve insanın büyüklük ve kusursuzluk fikrinin somutlaştırılmışı olarak anlaşılabilir. İnsanın da toplumun da ereğini oluşturmaktadır (Adler, 1993). Frankl, insandaki temel motivin anlam istemi olduğunu ifade etmiştir. Anlam sadece yaşanan dünyayla sınırlı değildir. İnsanda bir de "nihai anlam arayışı" vardır. Bu arayış sonunda insan, "nihai varoluşu" (Tanrıyı) bulur. Anlam isteminin engellenmesi halinde varoluşsal boşluk ortaya çıkar. Bu durum insana hayatın anlamsız ve yaşanmayacak kadar değersiz olduğu duygusunu verir (Frankl, 1993). Maslow'a göre (1968), aşkınlık ve benötesi alan olmaksızın hastalanırız, saldırgan, nihilist, umutsuz oluruz (akt., Corsini ve Wedding, 2012).

Maneviyatın fiziksel ve ruh sağlığı üzerindeki etkisini çalışan Larson ve Larson (2003), yaklaşık 1200 araştırmayı incelemişlerdir. Sonuç olarak, manevi başa çıkmanın, kişinin hem iç huzurunu artırıcı hem de ona sıkıntılılarıyla mücadele edebilmede ek bir kuvvet verici, öfke ve kızgınlığın kontrol edilmesinde önemli bir paya sahip olduğu ve depresyona karşı da koruyucu olabileceğini tespit etmişlerdir. Yine, dua ve meditasyonun fiziksel ve psikolojik parametrelerin her ikisini de düzeltbildiğine yönelik kanıtlar ortaya konmaktadır (Newberg ve Newberg, 2013). Manevi uğraşlar güven verir; kritik zamanlarda denge, destek ve yön sağlarlar; insanlar hayatlarında rahatsızlık veren olayların tam ortasında bile mutlak bir amaç ve anlam hissine tutunabilirler (Hill ve Pargament, 2003). Maneviyat ve din, birçok birey için hayati güç kaynakları olup (Cashwell ve Young, 2004; Corey, 2005), psikolojik semptomları azaltmada ve iyi oluşu artırmada önemli bir faktör olabilmektedir (Kilpatrick ve McCullough, 1999; Corey, 2005). Manevi gelişim ya da aşkınla olan ilişki yolunda, bireyin fiziksel ve ruhsal sağlık durumuyla bağlantılı olan değerleri (merhamet, affedicilik, minnettarlık, umut gibi) yaşaması daha muhtemeldir (Hill ve Pargament, 2003). Manevi eğilim bireyi bilgiye, sevgiye, anlama, huzura, umuda, aşkınlığa, bağlantılı olma haline, esenliğe ve bütünlüğe yöneltir. Maneviyat bireyin kapasitesini, gelişimini ve değer sistemi gelişimini içerir (<http://www.aservic.org/>).

Manevi bir perspektif vazgeçilemezdir çünkü insani ikilemleri ele almada entelektüel veya ahlaki kavrayışlar tek başına yeterli değildir. Çağdaş psikolojik danışma ve psikoterapi literatürü de danışanların birçoğunun ancak manevi sorunları hassas, etkin ve sürekli olarak dikkate alındığında başarıyla tedavi edilebileceğini ifade etmektedir (Stanard vd., 2000). Ayrıca bazı danışanlarla, danışma uygulamalarına manevi bir perspektifi entegre etmek, kültürel duyarlılık ve etik danışmanlık uygulamasını sağlamak açısından etkili ve gerekli bir yaklaşım olabilir (ACA, 2014). Diğer taraftan, psikolojinin önde gelen isimlerinden Freud ve Ellis, din ve maneviyatın psikoterapiye dâhil edilmesine olumsuz bakmışlar ve bu kavramların entegrasyonuna karşı çıkmışlardır. Jung, Maslow ve Allport gibi psikologlar ise bu kavramların entegrasyonunu savunmuşlardır (Childs, 2014). Manevi bakış ve psikolojik danışma bakış açısı amaçları bakımından bazı yönlerden birbirine benzemektedir. Her ikisi de kendini kabul düzeyini yükseltmeyi, diğer insanları ve kendini bağışlamayı, insanların sınırlılıklarını mazur görmeyi, kişisel sorumluluk üstlenmeyi, kırgınlık ve gücenmeleri unutmayı, suçla başa çıkmayı ve kişinin kendisine zarar veren duygu, düşünce ve davranış kalıplarından kurtulması gerektiğini vurgulamaktadır (Corey, 2009). Bu benzeş, bunları bütünleştirmeyi olanaklı kılar ve bir danışanın manevi yaşamını ele alma, terapi sürecini daha verimli kılar (Corey, 2005).

Maneviyatın Değerlendirilmesi

Bazı danışanlar için manevi inançların ve uygulamaların yaşamlarında önemli rolü olabilir ve bu durum danışanı değerlendirmeden anlayamayabilir (Corey, 2009). Kelley'e (1995) göre manevi değerlendirme, psikolojik danışmanın bakış açısına göre, tanı ve tedavinin planlanması bakımından yararlıdır. Farklı değerlendirme yöntemleri kullanarak danışmanlar, danışanlarının manevi dünya görüşlerini ve bu görüşlerin danışanları danışmaya yönlendiren sorunlar üzerindeki potansiyel etkilerini inceleyebilir. Danışanın bakış açısından, değerlendirme sonuçları kendini keşfetme, kendini anlama ve karar verme ve eylem planlamasında gerekli perspektif kaymasını gerçekleştirmede işe yarar (akt., Stanard vd., 2000).

Yurt dışında terapilerde çeşitli maneviyatı değerlendirme ölçekleri kullanılmaktadır (Childs, 2014). Sözelimi, bu ölçeklerden Manevi İyi Oluş Ölçeği (Ellison, 1983), dini ve varoluşsal iyi oluşu kapsamaktadır. Maneviyatı Değerlendirme Envanteri (Howden, 1992), özellikle hayatın anlamı ve amacı, aşkınlık, içsellik ve birleştirici bağlantılılık boyutlarını ölçmeye yönelik geliştirilmiştir. Günlük Manevi Deneyimler Ölçeği (Underwood ve Teresi, 2002), dini tercih ve uygulamalar üzerine ve anlam ve değerlere varoluşsal açıdan bakmaya odaklanmıştır (akt., Dailey vd., 2011). Danışman danışanın maneviyatını değerlendirmeye temel bir soru ile başlayabilir. "Maneviyata bağlılığınız nedir?" gibi ya da benzer bir soruyla danışanın hayatında dinin ve maneviyatın önemini anladıktan sonra, uygun bir ölçme aracıyla manevi bir değerlendirme yapmayı seçebilir (Wolf ve Stevens, 2001). Giriş sırasında elde edilen bilgiler, danışan için maneviyatın ve dinin ne kadar önemli olduğu hakkında ve danışmanlık boyunca önemli olabilecek olgular konusunda danışmanın bilgi sahibi olmasını sağlar. Aynı zamanda danışana öz-yansıtma fırsatı ve danışma sürecine dini ve manevi boyutları dâhil etme imkânı sağlayabilir (Stanard vd., 2000). Ancak böyle bir uygulama yapmak isteyen danışmanın, danışma sürecinde manevi ve dini konuları ele alma konusunda ACA tarafından onaylanan bazı yeterliklere sahip olması beklenmektedir (bkz. <http://www.aservic.org/resources/spiritual-competencies>).

Türkiye'de ilgili literatür incelendiğinde, psikolojik danışma uygulamalarında manevi konulara yönelik çalışmaların kısıtlılığı göze çarpmaktadır. Aynı zamanda bireyin manevi yönelimini ve tecrübesini değerlendirmeye yönelik herhangi bir ölçme aracına da henüz rastlanmamıştır. Yalnız Witmer ve Sweeney (1992) tarafından geliştirilen, "maneviyat" alt boyutu olan İyilik Hali Ölçeği'ni Doğan (2004) Türkçeye uyarlamıştır. Bu çalışmada yukarıdaki bilgiler ve açıklamalar ışığında, bu alandaki eksikliği gidermek için bir manevi yönelim ölçeği geliştirmek amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Çalışma Grubu I

Araştırmanın çalışma evrenini, İnönü Üniversitesi'nde 2014-2015 yılında öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. İlk olarak, ölçeğin geliştirilmesi (yapı geçerliliği) ele alınmıştır. Bu aşamada çalışma grubu, 2014-2015 öğretim yılı güz dönemi, Malatya İnönü Üniversitesi'nde farklı fakültelerde öğrenim gören 492'si (% 56.4) kız, 380'i (% 43,6) erkek olmak üzere 872 öğrenciden oluşmaktadır. Katılımcıların % 17.9'u Eğitim (n=156), % 11'i Diş Hekimliği (n=96), % 9.9'u Fen-Edebiyat (n=86), % 11.4'ü İktisadi ve İdari Bilimler (n=99), % 9.3'ü Sağlık Yüksek okulu (n=81), % 7'si BESYO (n=61), % 5.5'i Güzel Sanatlar ve Konservatuar

(n=48), % 8'i Mühendislik (n=70), % 8.6'sı İlahiyat (n=75), % 6.9'u İletişim (n=60), % 4.6'sı Hukuk (n=40) fakültesindeki öğrencilerden oluşmaktadır. Öğrenciler 18 ile 35 yaş aralığında olup, yaş ortalaması 21.23 ve standart sapması 2.54'dür.

Çalışma Grubu II

İkinci olarak, geliştirilen ölçeğin ölçüt bağımlı geçerlik ve güvenilirlik çalışması ele alınmıştır. Bu aşamada çalışma grubu 2014-2015 öğretim yılı bahar dönemi, Malatya İnönü Üniversitesi'nde farklı fakültelerde öğrenim gören 172'i (% 62.1) kadın, 105'i (% 37.9) erkek olmak üzere 277 öğrenciden oluşmaktadır. Katılımcıların % 27.4'ü Eğitim (n=76), % 8.7'i Diş Hekimliği (n=24), % 7.2'si Fen-Edebiyat (n=20), % 15.9'u İktisadi ve İdari Bilimler (n=44), % 40.8'i İlahiyat (n=113) fakültesindeki öğrencilerden oluşmaktadır. Öğrenciler 18 ile 35 yaş aralığında olup, yaş ortalaması 20.7 ve standart sapması 2.25'dir.

Manevi Yönelim Ölçeği'nin (MYÖ) Geliştirilmesi

Ölçeğin geliştirilmesi sürecinde, öncelikle ilgili literatürde yer alan maneviyat kavramı incelenmiştir (bkz. Corey, 2005; Corsini ve Wedding, 2012; Hayta, 2006; Hill ve Pargament, 2003; Hood, 2013; Emmons, 2000; Frankl, 1993; Maslow, 1996; Merter, 2006; Miller ve Kelley, 2013; Oman ve Thoresen, 2013; Seligman, 2007; Witmer ve Sweeney, 1992; Zinnbauer ve Pargament, 2013). Daha sonra, maneviyatla ilgili geliştirilen ölçekler dikkatle gözden geçirilmiş ve madde havuzu hazırlanırken bu çalışmalardan yararlanılmıştır (Childs, 2014; Delaney, 2003; Elkins ve vd., (1988, akt., Langer, 2013; Güler, 2007; Hall ve Edwards, 1996; Ingersoll, 1995; Myers, Sweeney ve Witmer, 2001, 2004; Piedmont, 1999). Maneviyat tanımı yapan çalışmaların % 67'sinde "kutsal ya da kutsalı arama" noktasında görüş birliği olduğu bulunmuştur. Kutsal kelimesi en sık Tanrı ya da aşkın olarak ifade edilir ve yazarlar maneviyatı anlam, amaç ve bilgelik (wisdom) gibi diğer psikolojik yapılardan ayıran bu odağı önerirler (Vieten vd., 2013). Ölçek maddeleri bu perspektife göre tasarlanmıştır. Böylece, bu süreçte ilk olarak 53 maddelik denemelik madde havuzu oluşturulmuştur. Rehberlik ve psikolojik danışma alanından uzman görüşleri doğrultusunda 20 madde denemelik madde havuzundan çıkarılmış ve 10 madde yeniden düzenlenmiştir. Daha sonra din psikolojisi alanında doktora derecesine sahip iki öğretim elemanından maddeleri değerlendirmeleri istenmiştir. Aynı şekilde, maddeler, dil ve anlatım bakımından uygunluğunu değerlendirmek için, Türkçe dil bilgisi alanında doktora derecesine sahip bir öğretim elemanı ile birlikte incelenmiştir. Denemelik maddelerin, gerçek çalışma grubuna uygulamadan önce, öğrenciler tarafından anlaşılıp anlaşılmadığını belirlemeye çalışmak amacıyla farklı fakültelerden 35 öğrenciye ön deneme uygulanmıştır. Maddeler gözden geçirilmiş ve 4 madde yeniden düzenlenmiştir. Deneme uygulama öncesi, son halini alan denemelik madde havuzu 33 madde olarak şekillenmiş ve çalışma grubuna uygulanabilir bir nitelikte olduğu kanısı oluşmuştur.

Bu çalışmada ölçek derecelemesi; (1) "kesinlikle katılmıyorum", (7) "kesinlikle katılıyorum" şeklinde 7'li likert tipi bir ölçek olarak tasarlanmıştır. Maddeler rastgele sıralanmıştır. Madde havuzu, 26 olumlu 7 olumsuz maddeden oluşmuştur. Ölçek maddelerinin puanlanması aşamasında, olumlu maddeler "kesinlikle katılmıyorum" kategorisinden başlayarak 1'den 7'ye doğru; olumsuz maddeler ise "kesinlikle katılmıyorum" kategorisinden başlayarak 7'den 1'e doğru puanlanmıştır. 33 maddeden oluşan ölçeğin deneme formu 1100 kişiye uygulanmıştır. Eksik ve özensiz işaretlemelerden dolayı 51 veri, uç değerlerden dolayı 177 veri analiz dışı bırakılmıştır.

Verilerin Analizi

Analizler, kayıp veriler ve uç değerler düzenlendikten sonra kalan, 872 veri üzerinden yapılmıştır. Ölçeğin geliştirilmesinde faktör analizi yöntemi kullanılmıştır. Faktör analizi, sosyal bilimlerde sıklıkla ölçek geliştirmede, ölçeğin yapı geçerliliğini incelemek amacıyla kullanılır (Büyüköztürk, 2010). Veriler öncelikle açımlayıcı faktör analizi tekniği ile incelenmiştir. Elde edilen faktör yapısı için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açımlayıcı ve Doğrulayıcı Faktör analizleriyle sınılandıktan sonra 16 madde kalan MYÖ'nün 277 veri üzerinden ölçüt bağımlı geçerlik; Cronbach alpha güvenilirliği ve madde-toplam puan korelasyonu ile güvenilirlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada ilk olarak verilerin faktör analizine uygunluğu Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik Testleri ile incelenmiştir. KMO, veri matrisinin faktör analizi için uygun olup olmadığını, veri yapısının faktör çıkarma için uygunluğu hakkında bilgi verir (Büyüköztürk, 2010). KMO değerinin .80 ile .90 arasında iyi, .90 ve üstünde olduğu durumlarda ise mükemmel olduğu varsayılmaktadır (Field, 2009; Tavşancıl, 2010). Bartlett Küresellik Testi, değişkenler arasında ilişki olup olmadığını kısmi korelasyonlar temelinde inceler. Hesaplanan ki-kare istatistiğinin anlamlı çıkması (0,05) veri matrisinin uygun olduğunun göstergesidir (Büyüköztürk, 2010). Bu çalışmadaki verilerin KMO ve Bartlett küresellik testi sonuçları Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1.

KMO ve Bartlett Küresellik Test Sonuçları

KMO Örneklem Yeterliliği Testi		,933
Bartlett's Küresellik testi	Ki Kare	6381,608
	sd	528
	Sig.	,000

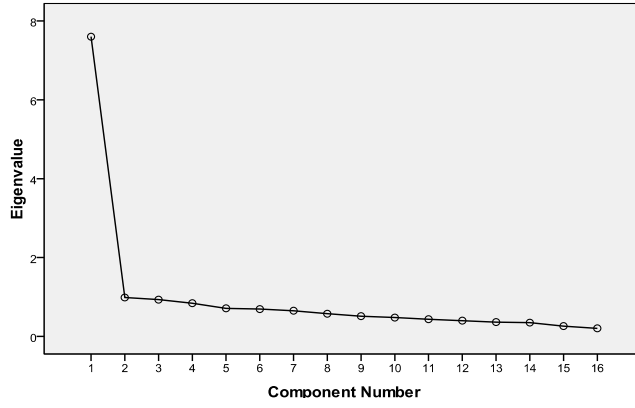
Tablo 1'de görüldüğü gibi KMO değeri örneklem yeterliliğin mükemmel düzeyde olduğunu gösteren bir değer olan .93 bulunmuştur. Verilerin faktör analizi için uygunluğunu gösteren Bartlett küresellik testi sonucu da ($\chi^2 = 6381,608$ $p < 0.01$) anlamlı bulunmuştur. Analizler sırasında SPSS 17.0 ve AMOS 21 programlarından yararlanılmıştır.

BULGULAR

Açımlayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Açımlayıcı faktör analizine toplam 33 madde ile başlanmıştır. Kline'a (1994) göre araştırmada bir maddenin bir faktörde gösterilebilmesi için en az 0.30'luk bir faktör yüküne sahip olması (akt., Büyüköztürk vd., 2014) ve maddelerin buldukları faktörlerdeki yük değerleri ile diğer faktörlerdeki yük değerleri arasındaki farkın 0.10 ve daha yukarı olması şartları aranmıştır (Tavşancıl, 2010). Buna göre, açımlayıcı faktör analizinde, faktör yük değeri için alt kesme noktası 0.30 olarak belirlenmiştir.

Her bir faktörün özdeğerinin en az 1 olması dikkate alınarak (Büyüköztürk, 2002), faktör analizine temel olarak alınan 33 madde için özdeğeri 1'in üzerinde olan yedi bileşen olduğu görülmüştür. Bu bileşenlerin toplam varyansa yaptıkları katkı % 55.943'dür. Söz konusu bu yedi bileşen, açıklanan toplam varyansa yaptıkları katkının önemi çerçevesinde değerlendirildiğinde, bir bileşenin varyansa önemli bir katkı (% 30.47) yaptığı görülmüştür. Bu çerçevede, analizin tek faktör için tekrarlanmasına karar verilmiştir. Ölçekte yer alan maddelerin faktör yük değerleri incelendiğinde 17 maddenin (1. 4. 6. 7.10. 13. 16. 17. 21. 23. 24. 25. 26. 29. 30. 31. ve 33.) birden fazla faktöre yüksek değerde yük verdiği ve bu faktör yük değerleri arasındaki farkın 0.10'dan az olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle, bu maddeler binişik madde olarak değerlendirilerek ölçekten çıkarılmıştır. Maddeler çıkarıldıktan sonra 16 maddeye düşen ölçeğe yeniden faktör analizi uygulanmıştır. Yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucuna göre özdeğeri 1'den büyük 1 faktör kalmıştır. Bu faktörün % 47.504 ortak varyansa katkı yaptığı görülmüştür. Sosyal bilimlerde yapılan analizlerde %40 ile %60 arasında değişen varyans oranları kabul edilebilir (Scherer, Wiebe, Luther ve Adams (1988, akt., Tavşancıl, 2010) olduğundan, bu araştırmada elde edilen varyans miktarı yeterlidir. MYÖ'nün faktör yapısının saçılma diyagramı Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. MYÖ Saçılma Diyagramı

Analiz sonucunda elde edilen 16 maddenin ortak varyans ve faktör yük değerleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2.

MYÖ Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Madde No	Maddeler	Faktör Ortak Varyansı	Faktör Yüğü
19.	İlahi bir varlığa olan inancım, hayatıma anlam kazandırır.	.709	.842
18.	Dua ederek, kendimi inandığım şeye daha yakın hissedebilirim.	.662	.814
11.	İlahi bir güce olan inancım, hayattaki zorluklarla başa çıkmamda bana yardımcı olur.	.622	.789
15.	Dua/meditasyon bana duygusal destek sağlar.	.622	.788
20.	Manevi boyutla olan iletişimim, ruh sağlığıma iyi gelir.	.605	.778
22.	Yüce bir güç tarafından korunduğumu hissederim.	.578	.760
9.	Dua/meditasyon, manevi yaşantımın önemli bir parçasıdır.	.504	.710
27.	Dua/meditasyonun dinginliğinde bir bütünlük duygusu yaşarım.	.491	.701
2.	Yüce bir gücün varlığını ruhumun derinliklerinde hissederim.	.470	.686
14.	İlahi bir varlığa olan inancım davranışlarım üzerinde etkilidir.	.447	.669
32.	İnancım çevremdeki insanlarla iletişimimi güçlendirir.	.338	.582
12.	Bir kimse hayatının anlamını gerçekten ararsa, cevaplar bulabilir.	.337	.580
5.	İlahi bir varlık tarafından sevildiğimi hissederim.	.330	.574
28.	Doğayı hayranlık içinde seyretmek manevi duygularımı güçlendirir.	.326	.571
3.	Bana huzur veren manevi yaşantılarım vardır.	.291	.540
8.	İnsanı nihai noktada, ancak sonsuz bir varlık anlayabilir.	.268	.518

Tablo 2 incelendiğinde, MYÖ’de yer alan 16 maddenin yük değerlerinin 0.52 ile 0.84 ve ortak varyanslarının 0.27 ile 0.70 arasında değiştiği gözlenmektedir.

Doğrulatory Faktör Analizine İlişkin Bulgular

MYÖ’nün faktör yapısı, doğrulatory faktör analizine tabi tutularak uyum istatistikleri ve modifikasyon indeksleri incelenmiştir. Bir modelin veri ile uyum ya da uyumsuzluğu test sonucu ortaya konulan çeşitli uyum indeksleri değerlendirilerek yapılır. Uyum indekslerinden sonra incelenen konu modelin modifikasyon indeksleri (MI)’dir. MI, gözlenen ve gizil değişkenler arasındaki kovaryansa bakarak araştırmacıya modele ilişkin modifikasyonlar önerir (Meydan ve Şeşen, 2011). Analiz sonucunda uyum değerleri [χ^2 (342.660, sd=104, p= .000), $\chi^2/sd= 3.29$, RMSEA= 0.079, RMR = 0.061, GFI=0.89, AGFI=0.86, CFI=0.92, IFI= 0.92, NFI=0.95] olarak ortaya çıkmıştır. Doğrulatory faktör analizi sonucunda önerilen modifikasyon indeksleri incelenmiş ve “m2 ve m15”, “m5 ve m18”, “m9 ve m15” ve “m27 ve m28” maddeler arasında gerekli modifikasyonlar yapıldıktan sonra tekrar analiz edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen yeni değerler

[($\chi^2(239.718, sd=100, p= .000)$, $\chi^2/ sd= 2.39$, RMSEA=0.06, RMR= 0.05, GFI=0.93, AGFI=0.90, CFI=0.95, IFI=0.95, NFI=0.92] olarak ortaya çıkmıştır (Tablo 3).

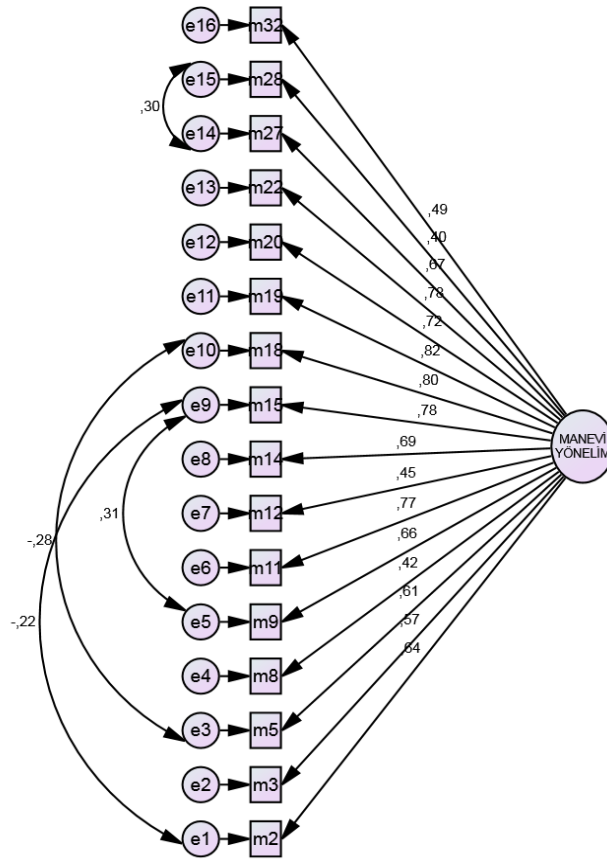
Tablo 3.

MYÖ'nün Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonucu ve Uyum Ölçütlerinin Kabul Sınırları

Ölçüm (Uyum İstatistiği)	MYÖ	İyi Uyum**	Kabul Edilebilir Uyum*
χ^2/sd	2.39**	≤ 3	$\leq 4-5$
RMSEA	0.06*	≤ 0.05	0.06-0.08
NFI	0.92*	≥ 0.95	0.94-0.90
IFI	0.95**	≥ 0.95	0.94-0.90
CFI	0.95*	≥ 0.97	≥ 0.95
GFI	0.93**	≥ 0.90	0.89-0.85
AGFI	0.90**	≥ 0.90	0.89-0.85
RMR	0.05**	≤ 0.05	0.06-0.08

Kaynak: Meydan ve Şeşen, 2011:37 (Klein, 1998; Schermelleh-Engel vd., 2003; Schumaker ve Lomax, 1996; Sümer, 2000; Şimşek, 2007; Tabachnick ve Fidell, 2001'den aktarmışlardır.)

Tablo 3'e bakıldığında χ^2/sd oranı, IFI, GFI, AGFI ve RMR değerlerinin iyi uyum; RMSEA, NFI ve CFI değerlerinin kabul edilebilir uyum gösterdiği bulunmuştur (Meydan ve Şeşen, 2011). Modifikasyonlar yapıldıktan sonra doğrulayıcı faktör analizinin bağlantı diyagramı (path diagram) Şekil 2'de yer almaktadır.

Chi-square=239,718, df=100, p value=0.000, RMSEA=0.061

Şekil 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Path Diyagramı

Ölçüt-Bağımlı Geçerlilik Analizine İlişkin Bulgular

Test puanlarının testin ölçtüğü özellikle ilişkili olduğu düşünülen ölçme araçları sonuçları (ölçüt) ile korelasyonları, ölçüt bağlantılı geçerliliğin göstergesi olarak düşünülür (Büyüköztürk vd., 2014). Bu araştırmada MYÖ'nün ölçüt dayalı geçerliliği kapsamında Witmer ve Sweeney (1992), tarafından geliştirilen ve Türkçe'ye Doğan (2003) tarafından uyarlanan "İyilik Halini Değerlendirme Ölçeği"nin 'maneviyat' alt

ölçeği kullanılmıştır. Maneviyat alt ölçeğinin Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .76 olarak bulunmuştur (Doğan, 2004). MYÖ ile Maneviyat alt ölçeği arasında pozitif ve orta düzeyde ($r = .57$; $p < 0.01$) anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Madde-Toplam Puan Korelasyonuna İlişkin Bulgular

Test maddelerinden alınan puanlar ile testin toplam puanı arasındaki ilişkiyi açıklar. Madde-toplam korelasyonunun yüksek olması, maddelerin benzer davranışları örneklediğini gösterir ve testin iç tutarlılığının yüksek olduğunu gösterir. Genel olarak, madde-toplam korelasyonu .30 ve daha yüksek olan maddelerin bireyleri iyi derecede ayırt ettiği söylenebilir (Büyüköztürk, 2010).

Madde analizi kapsamında ayrıca, ölçeğin toplam puanlarına göre oluşturulan alt%27 ve üst%27'lik grupların madde ortalama puanları arasındaki farklar ilişkisiz t-testi kullanılarak sınanmıştır. Gruplar arasındaki istendik yönde gözlenen farkların anlamlı çıkması, testin iç tutarlılığının bir göstergesi olarak değerlendirilir. Analiz sonuçları, maddelerin bireyleri ölçülen davranış bakımından ne derece ayırt ettiğini gösterir (Büyüköztürk, 2010). Ölçeğin madde analizi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4.
MYÖ Madde Analizi Sonuçları

Madde No	Madde-Toplam Korelasyon	t (Alt%27-Üst%27)
1	.51	-7.03***
2	.50	-9.48***
3	.42	-9.36***
4	.37	-7.14***
5	.50	-9.02***
6	.56	-7.29***
7	.45	-9.32***
8	.52	-9.99***
9	.62	-10.59***
10	.66	-9.42***
11	.56	-8.36***
12	.67	-12.63***
13	.48	-8.57***
14	.65	-13.97***
15	.44	-9.08***
16	.55	-12.66***

n=277 Alt%27=Üst%27=71 ***p<.001

Tablo 4 incelendiğinde, MYÖ'de yer alan tüm maddeler için madde-toplam korelasyonların .37 ile .67 arasında değiştiği ve t-değerlerinin anlamlı olduğu ($p < .001$) olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar ölçekteki maddelerin geçerliklerinin yüksek olduğu, manevi yönelim bakımından bireyleri ayırt ettikleri ve aynı tutumu ölçmeye yönelik maddeler oldukları şeklinde yorumlanabilir.

Cronbach alpha güvenirliği, aynı zamanda elde edilen test puanları arasındaki iç tutarlığı incelemek amacıyla kullanılır (Büyüköztürk, 2010). MYÖ'nün alpha katsayısı .87 olarak bulunmuştur. *Test-Tekrar Test Güvenirliği*, bir testin aynı gruba belli aralıklarla iki kez uygulanmasıyla elde edilen puanlar arasındaki korelasyon ile açıklanır (Büyüköztürk, 2010). Test-tekrar test yöntemiyle güvenirliğini belirleyebilmek amacıyla MYÖ İnönü Üniversitesi'nde öğrenim gören 63 öğrenciye (% 63.8 kız; % 36.2 erkek; yaş ort.= 20.38; Ss = 1.5) üç hafta arayla iki kez uygulanmıştır. Uygulama sonucunda, test-tekrar test güvenirlik katsayısı $r = .84$ olarak bulunmuştur. MYÖ, 7'li likert tipi bir ölçek olup maddeleri olumlu yönde puanlanmakta ve 16-112 puan alınabilmektedir. Ölçekten alınan yüksek puan, yüksek düzeyde bir manevi yönelimi göstermektedir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Manevi Yönelim Ölçeği geliştirme çalışması yapılmıştır. Ölçeğin geliştirilmesi aşamasında öncelikle ilgili literatürde yer alan maneviyat kavramı ve maneviyatı değerlendirmeye yönelik kullanılan

ölçme araçları incelenmiştir. Bu süreçte ilgili alanda uzman görüşleri de dikkate alınarak ölçek maddeleri düzenlenmiştir. Ölçeğin geliştirilmesinde faktör analizi yöntemi kullanılmıştır. Açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi sonucu ortaya çıkan 16 maddelik tek faktörlü modelin, yeterli düzeyde uyum gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda uyum indeksleri incelenmiş ve ki-kare değerinin ($\chi^2=239.718$, $sd=100$, $p= .000$) anlamlı olduğu bulunmuştur. Ayrıca, $\chi^2/sd= 2.39$, 3'ten küçük, RMSEA=0.06, RMR= 0.05, GFI=0.93, AGFI=0.90, CFI=0.95, IFI=0.95, NFI=0.92 olarak bulunarak uyum indekslerinin kabul edilebilir ve/veya iyi uyum içinde olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca bu sonuçlar, ölçeğin yapı geçerliğinin olduğuna ilişkin bir kanıttır. Güvenirlilik çalışmaları kapsamında yapılan iç tutarlık kat sayıları ölçeğin güvenilir olarak kullanılabileceğini göstermiştir.

Maneviyat, iyi bir ruhsal sağlık, etkin büyüme ve gelişim için çok önemlidir. Bu yüzden psikolojik danışmanların/terapistlerin danışanlarının manevi durumlarını anlamaları önemlidir ve bu durumun değerlendirilmesi danışan kaygılarının danışman tarafından tanısına ve tedavisine yardımcı olabilir. Danışma sürecinde, danışanın maneviyatının değerlendirilmesine "maneviyata bağlılığınız nedir?" veya benzeri sorularla başlanabilir ve danışanın hayatında dinin ve maneviyatın önemini anladıktan sonra danışana manevi bir değerlendirme yapmak seçilebilir. Aynı zamanda danışana öz-yansıtma fırsatı ve danışmanlık sürecine dini ve manevi boyutları dâhil etme imkânı sağlayabilir. Ancak böyle bir uygulama yapmak isteyen danışmanın, terapötik süreçte manevi ve dini konuları ele alma konusunda ACA tarafından onaylanan bazı yeterliklere sahip olması beklenmektedir.

Maneviyatın geniş kapsamlı bir kavram olması, bu çalışmanın zorluklarından ve sınırlılıklarından sayılabilir. Literatürde, maneviyat kavramını açıklayan araştırmacıların çalışmalarına baktığımızda, aşkın bir güce inanma, dua/meditasyon, anlam ve amaç, umut ve iyimserlik, sevgi, şefkat ve diğer insanlara yardım kavramlarının ortak olduğu görülmektedir (Ingersoll, 1994; Myers vd., 2000). Bu çalışmada ölçek maddeleri, maneviyatın temel ölçütlerinden kabul edilen, aşkın bir güce inanma, anlam ve arayış, dua/meditasyon perspektifine göre tasarlanmıştır. Yurt dışında maneviyatı değerlendirmeye yönelik yapılan ölçeklere baktığımızda, benzer sınırlılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin, Jagers, Boykin, ve Smith, afrokültürel perspektiften bir Maneviyat Ölçeği geliştirmiştir (Jagers ve Smith, 1996). Ellison (1983) dini iyi oluş ve varoluşsal iyi oluşu kapsayan Manevi İyi Oluş Ölçeği geliştirmiştir. Bu ölçeğin tasarımı manevi iyi oluşun bir unsuru olarak Tanrı kavramının kabulünü varsayar. Temel Manevi Deneyimler Endeksi (Kass, Friedman, Leserman, Zuttermeister ve Benson, 1991), maneviyatın iki temel unsurunu değerlendirmek için tasarlanmıştır; bireyi Tanrı'nın mevcudiyetine ikna eden deneyim(ler) ve Tanrı'nın bireyde var olduğu algısı. Manevi Değerlendirme Envanteri (Hall ve Edwards, 1996) ise, Yahudi-Hristiyan perspektifinden manevi olgunluğun teorik temelli bir ölçütüdür. Bu çalışmada geliştirilen MYÖ bütünün bir parçasını yukarıda belirtilen perspektiften ele alırken, bütünün çok daha büyük ve karmaşık olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Belki de her tanım parçası bizi bütünün gerçeğine bir adım daha yaklaştırmaktadır. Bu çalışma bunun bir çabasıdır ve her çaba, yardım uzmanlarını bütüne biraz daha yaklaştırabilir. Ayrıca bu araştırmada çalışma grubunun üniversite öğrencilerinden oluşması, bir başka sınırlılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonuçların bu sınırlılıklar çerçevesinde değerlendirilmesi doğru olacaktır. Gelecekte yürütülecek çalışmalarda, ölçeğin toplumun farklı kesimleri üzerinde geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılabilir. Diğer taraftan, araştırmacılar ölçeğin psikolojik semptomlar, stresle başa çıkma tarzları, depresyon, yalnızlık, benlik saygısı ve iyi olma gibi değişkenlerle olan ilişkilerini inceleyebilir. Bu yönde sürdürülecek çalışmaların psikoloji alanında yürütülecek araştırmalara önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- American Counseling Association. (2014). Code of ethics. <https://www.counseling.org/resources/aca-code-of-ethics.pdf> adresinden 3 Eylül 2015 tarihinde erişilmiştir.
- Adler, A. (1993). *Psikolojik aktivite* (Çev. Belkis Çorakçı). Ankara: Say Yayınları.
- Benner, D. G. (1989). Toward a psychology of spirituality: Implications for personality and psychotherapy. *Journal of Psychology and Christianity*, 8(1), 19-30.
- Büyükköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32, 470-483.
- Büyükköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (12. baskı). Ankara: Pegem Akademi.

- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (17.baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Cashwell, C. S., & Young, J. S. (2004). Spirituality in counselor training: a content analysis of syllabi from introductory spirituality courses. *Counseling and Values, 48*(2), 96-109.
- Childs, C. Y. (2014). *Exploratory factor analysis of the spiritual wellness inventory*. Unpublished doctoral dissertation, Cleveland State University.
- Corey, G. (2005). *Psikolojik danışma, psikoterapi kuram ve uygulamaları* (7. baskı). Ankara: Mentis Yayınları.
- Cornish, M. A. (2010). *The integration of religion and spirituality in group therapy: Practitioners' perceptions and practices*. Graduate Theses and Dissertations, Iowa State University.
- Cornish, M. A., Wade, N. G, & Post, B. C. (2012). Attending to religion and spirituality in group counseling: Counselors' perceptions and practices. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice, 16*(2), 122-137. DOI:org/10.1037/a0026663
- Corsini, R. J. ve Wedding, D. (2012). *Modern psikoterapiler*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Çakıroğlu, A. ve Kalaycıoğlu, E. (2009). Türkiye'de dindarlık: Uluslararası bir karşılaştırma. http://research.sabanciuniv.edu/13119/1/Rapor_Kamu-dindar/ 12 Aralık 2015 tarihinde edinilmiştir.
- Dailey, S. F., Curry, J. R., Harper, M. C., Hartwig Moorhead, H. J., & Gill, C. S. (2011). Exploring the spiritual domain: Tools for integrating spirituality and religion in counseling. Retrieved from http://counselingoutfitters.com/vistas/vistas11/Article_99.pdf.
- Delaney, C. (2003). *The spirituality scale: Development, refinement and psychometric testing of an instrument to assess the human spiritual dimension*. Unpublished doctoral dissertation, The University of Connecticut.
- Dobmeier, R. A., & Reiner, S. M. (2012). Spirituality in the counselor education curriculum: a national survey of student perceptions. *Counseling and Values, 57*(1), 47-65. DOI:10.1002/j.2161-007X.2012.00008.x
- Doğan, T. (2003). İyilik halini değerlendirme ölçeğinin Türk toplumuna uyarılma, güvenilirlik ve geçerlilik. *VII. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi*, 9- 11 Temmuz 2003, Bildiri Özeti, Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Doğan, T. (2004). *Üniversite öğrencilerinin iyilik halinin incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ellison, C. W. (1983). Spiritual well-being: Conceptualization and measurement. *Journal of Psychology and Theology, 11*(4), 330-340.
- Emmons, R. A. (2000). Is spirituality an intelligence? Motivation, cognition, and the psychology of ultimate concern. *The International Journal for the Psychology of Religion, 10*(1), 3-26. DOI:10.1207/S15327582IJPR1001_2
- Field, A. P. (2009). *Discovering statistics using SPSS: and sex and drug sandrock 'n' roll* (third edition). London: Sage publications.
- Frankl, V. E. (1993). *İnsanın anlam arayışı*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Fordham, F. (1997). *Jung psikolojisi* (Çev. Aslan Yalçın). Ankara: Say Yayınları.
- Good, J. J. (2010). *Integration of spirituality and cognitive-behavioral therapy for the treatment of depression*. Unpublished doctoral dissertation, Philadelphia College of Osteopathic Medicine.
- Güler, Ö. (2007). Tanrı Algısı Ölçeği (TA): Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 48*(1), 123-133. DOI:10.1501/İlfak_0000000932
- Hall, T. W., & Edwards, K. J. (1996). The initial development and factor analysis of the Spiritual Assessment Inventory. *Journal of Psychology and Theology, 24*(3), 233-249.
- Hayta, A. (2006). Anneden Allah'a: Bağlanma teorisi ve İslâm'da Allah tasavvuru. *Değerler Eğitimi Dergisi, 4*(12), 29-63.
- Hill, P. C., & Pargament, K. I. (2003). Advances in the conceptualization and measurement of religion and spirituality: Implications for physical and mental health research. *American Psychologist, 58*(1), 64-74.
- Hood, R. W. (2013). Mistik, manevi ve dini tecrübeler (Çev. Hüseyin Yeğin). R. F. Paloutzian ve C. L. Park (Ed.), *Din ve maneviyat psikolojisi yeni yaklaşımlar ve uygulama alanları* (s. 127-156). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Ingersoll, R. E. (1994). Spirituality, religion and counseling: Dimension and relationships. *Counseling and Values, 38*(2), 98-111. <http://ehis.ebscohost.com/eds/detail> adresinden 28 Mayıs 2012 tarihinde erişilmiştir.
- Ingersoll, R. E. (1995). *Construction and initial validation of the spiritual wellness inventory*. Unpublished doctoral dissertation, Kent State University, Ohio.

- Jagers, R. J., & Smith, P. (1996). Further examination of the Spirituality Scale. *Journal of Black Psychology*, 22(4), 429–442. DOI: 10.1177/00957984960224002
- Kass, J. D., Friedman, R., Leserman, J., Zuttermeister, P. C., & Benson, H. (1991). Health outcomes and a new index of spiritual experience. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 30(2), 203–211. DOI:10.2307/1387214
- Kilpatrick, S. D., & McCullough, M. E. (1999). Religion and spirituality in rehabilitation psychology. *Rehabilitation Psychology*, 44(4), 388–402.
- Langer, K. C. (2013). *Witnesses of the wounded soul: a pilot exploratory mixed-method study about therapists' experiences working with individuals diagnosed with borderline personality disorder*. Unpublished doctoral dissertation, Palo Alto, California.
- Larson, D. B., & Larson, S. B. (2003). Spirituality's potential relevance to physical and emotional health: a brief review of the quantitative research. *Journal of Psychology and Theology*, 31(1), 37– 51.
- MacDonald, D. (2004). Collaborating with students' spirituality. *Professional School Counseling*, 7(5), 293–300.
- Maslow, A. H. (1996). *Dinler, değerler, doruk deneyimler* (Çev. H. K. Sönmez). İstanbul: Kuraldışı Yayınları.
- Merter, M. (2006). *Dokuz yüz katlı insan- transpersonal psikoloji*. İstanbul: Kaknüs.
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Miller, L. ve Kelley, B. S. (2013). Dindarlık ve maneviyatın ruh sağlığı ve psikopatoloji ile ilişkisi (Çev. Özlem Güler Aydın). R. F. Paloutzian ve C. L. Park (Ed.), *Din ve maneviyat psikolojisi yeni yaklaşımlar ve uygulama alanları* (s.343-376). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Morgen, K., Morgan, O. J., Cashwell, G., & Miller, G. (2010). Strategies for the competent integration of spirituality into addictions counseling training and supervision. http://counselingoutfitters.com/vistas/vistas10/Article_84.pdf ss.1-10.
- Morrison, J. Q., Clutter, S. M., Pritchett, E. M., & Demmitt, A. (2009). Perceptions of clients and counseling professionals regarding spirituality in counseling. *Counseling and Values*, 53, 183-194. DOI:10.1002/j.2161-007X.2009.tb00124.x
- Myers, J. E., Sweeney, T. J., & Witmer, J. M. (2000). The wheel of wellness counseling for wellness: A holistic model for treatment planning. *Journal of Counseling and Development*, 78(3), 251-266. DOI:10.1002/j.1556-6676.2000.tb01906.x
- Myers, J. E., Sweeney, T. J., & Witmer, J. M. (2001, 2004). Wellness Evaluation of lifestyle: Sampler set manual, instrument (form S), and scoring guide. *Mind Garden Inc.*
- Newberg, A. B. ve Newberg, S. K. (2013). Dini ve manevi tecrübenin nöropsikolojisi (Çev. Şeyma Turan). R. F. Paloutzian ve C. L. Park (Ed.), *Din ve maneviyat psikolojisi temel yaklaşımlar ve ilgi alanları* (s.401-431). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Oman, D. ve Thoresen, C. E. (2013). Din ve maneviyat sağlığı etkiler mi? (Çev. Özer Çetin). R. F. Paloutzian ve C. L. Park (Ed.), *Din ve maneviyat psikolojisi yeni yaklaşımlar ve uygulama alanları* (s.295-341). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Osborn, D., Street, S., & Bradham-Cousar, M. (2012). Spiritual needs and practices of counselor education students. *Adultspan Journal*, 11(1), 27-38. DOI: 10.1002/j.2161-0029.2012.00003.x
- Piedmont, R. L. (1999). Does spirituality represent the sixth factor of personality? Spiritual transcendence and the five-factor model. *Journal of Personality*, 67(6), 985–1013. DOI: 10.1111/1467-6494.00080
- Plump, A. M. (2011). Spirituality and counselling: are counsellors prepared to integrate religion and spirituality into therapeutic work with clients? *Canadian Journal of Counselling and Psychotherapy*, 45(1), 1–16.
- Post, B. C., Wade, N. G., & Cornish, M. A. (2014). Religion and spirituality in group counseling: beliefs and preferences of university counseling center clients. *Group Dynamics Theory, Research, and Practice*, 18(1), 53–68. DOI: 10.1037/a0034759
- Powers, R. (2005). Counseling and spirituality: A historical review. *Counseling and Values*, 49(3), 217-225. DOI: 10.1002/j.2161-007X.2005.tb01024.x
- Robertson, L. A. (2010). The spiritual competency scale. *Counseling and Values*, 55(1), 6-24. DOI:10.1002/j.2161-007X.2010.tb00019.x
- Rose, E. M., Westefeld, J. S., & Ansley, T. N. (2001). Spiritual issues in counseling: clients' beliefs and preferences. *Journal Of Counseling Psychology*, 48(1), 61–71. DOI: 10.1037/1941-1022.S.1.18
- Rusu, P. P., & Turliuc, M. N. (2012). Ethical issues of integrating spirituality and religion in couple and family therapy. *Romanian Journal of Bioethics*, 9(1), 83-95.
- Seligman, M. E. P. (2007). *Gerçek mutluluk* (Çev. Semra Kunt Akbaş). Ankara: HYB Basım Yayın.

- Stanard, R., Sandhu, D., & Painter, L. (2000). Assessment of spirituality in counseling. *Journal of Counseling & Development, 78*(2), 204–210. DOI: 10.1002/j.1556-6676.2000.tb02579.x
- Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş: Temel ilkeler ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Ekinoks.
- Tavşancılı, E. (2010). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi* (4.baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Turner, R. P., Lukoff, D., Barnhouse, R. T., & Lu, F. G. (1995). Religious or spiritual problem: A culturally sensitive diagnostic category in the DSM-IV. *The Journal of Nervous and Mental Disease, 183*(7), 435–443.
- Vieten, C., Scammell, S., Pilato, R., Ammondson, I., Pargament, K. I., & Lukoff, D. (2013). Spiritual and religious competencies for psychologists. *Psychology of Religion and Spirituality, 5*(3), 129–144. DOI: 10.1037/a0032699
- Witmer, J. M., & Sweeney, T. J. (1992). A holistic model for wellness and prevention over life span. *Journal Of Counseling, & Development, 71*(2), 140-148. DOI: 10.1002/j.1556-6676.1992.tb02189.x
- Wolf, C. T., & Stevens, P. (2011). Integrating religion and spirituality in marriage and family counseling. *Counseling and Values, 46*(1), 66-75. DOI: 10.1002/j.2161-007X.2001.tb00207.x
- Young, J., Wiggins-Frame, M., & Cashwell, C. (2007). Spirituality and counselor competence: A national survey of American Counseling Association members. *Journal of Counseling & Development, 85*, 47–52. DOI: 10.1002/j.1556-6678.2007.tb00443.x
- Zinnbauer, B. J., & Pargament, K. I. (2013). Dindarlık ve Maneviyat (Çev. Sevdener Düzgüner). R. F. Paloutzian ve C. L. Park (Ed.), *Din ve maneviyat psikolojisi* (s.61-102). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- <http://www.aservic.org/resources/spiritual-competencies/> adresinden 10 Eylül 2015 tarihinde erişilmiştir.
- <http://www.aservic.org/resources/aservic-white-paper-2/> adresinden 10 Eylül 2015 tarihinde erişilmiştir.
- <http://maneviyat.erciyes.edu.tr> adresinden 20 Temmuz 2015 tarihinde erişilmiştir.
- <http://www.apa.org/pubs/journals/rel> adresinden 10 Eylül 2015 tarihinde erişilmiştir.

İletişim/Correspondence

Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programı Doktora Öğrencisi. Figen KASAPÖĞLU
figenkaspoglu.721@gmail.com